

OTA-ONA NAZORATI VA O'SMIRLARNING INTERNETDAN FOYDALANISH MADANIYATI

Fayziyeva Nodira Sobirovna

o'qituvchi

Jizzax davlat pedagogika

universiteti

fayziyevanodira111@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.23246384>

Annotasiya. Ushbu maqolada ota-ona nazoratining o'smirlarning internetdan foydalanish madaniyatini shakllantirishdagi psixologik va pedagogik ahamiyati tahlil qilinadi. O'smirlik davrida internetdan foydalanishning ta'limiy, kommunikativ va ko'ngilochar imkoniyatlari bilan bir qatorda, undan noto'g'ri foydalanish bilan bog'liq xavflar ham mavjud. Maqolada ota-onaning internetdan foydalanish bo'yicha oilaviy qoidalarini belgilashi, farzand bilan ochiq muloqot qilishi, internet faoliyatiga oqilona monitoring olib borishi va shaxsiy namuna ko'rsatishi masalalari yoritiladi. Shuningdek, haddan tashqari taqiqlovchi nazorat bilan ishonchga asoslangan faol vositachilik o'rtasidagi farqlar tahlil qilinadi. Internetdan foydalanish madaniyati faqat texnik ko'nikma emas, balki axborotni tanlash, xavfsizlik qoidalariga rioya qilish, muloqot etikasi, vaqtni boshqarish va raqamli mas'uliyatni o'z ichiga oluvchi kompleks kompetensiya sifatida qaraladi.

Kalit so'zlar: o'smirlik, ota-ona nazorati, internetdan foydalanish madaniyati, raqamli savodxonlik, raqamli kompetensiya, parental mediation, internet xavfsizligi, oilaviy muloqot, internetdan foydalanish, profilaktika.

PARENTAL CONTROL AND ADOLESCENTS' INTERNET USE CULTURE

Abstract. This article analyzes the psychological and pedagogical significance of parental control in shaping the culture of teenagers' Internet use. Along with the educational, communicative, and recreational opportunities of the Internet during adolescence, there are also risks associated with its misuse. The article discusses the importance of parents setting family rules for internet use, communicating openly with their child, monitoring internet activities wisely, and setting a personal example. The differences between overly restrictive control and trust-based active mediation are also analyzed. Internet use culture is seen as a complex competence that includes not only technical skills, but also information selection, adherence to safety rules, communication ethics, time management, and digital responsibility.

Keywords: adolescence, parental control, internet use culture, digital literacy, digital competence, parental mediation, internet safety, family communication, internet use, prevention.

КУЛЬТУРА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНТЕРНЕТА ПОДРОСТКАМИ И РОДИТЕЛЬСКИЙ КОНТРОЛЬ

Аннотация. В статье анализируется психологическое и педагогическое значение родительского контроля в формировании культуры использования Интернета подростками. Помимо образовательных, коммуникативных и развлекательных возможностей использования интернета В подростковом возрасте, существуют риски, связанные с его неправильным использованием. В статье освещаются вопросы установления родителем семейных правил пользования интернетом, открытого общения с ребенком, рационального мониторинга интернет-активности, подача личного примера. Также анализируются различия между чрезмерно репрессивным контролем и активным

посредничеством, основанным на доверии. Культура использования интернета рассматривается не только как технический навык, но и как сложная компетенция, включающая выбор информации, соблюдение правил безопасности, этику общения, тайм-менеджмент и цифровую ответственность.

Ключевые слова: подростковый возраст, родительский контроль, культура использования Интернета, цифровая грамотность, цифровая компетентность, родительское посредничество, интернет-безопасность, семейное общение, использование интернета, профилактика.

KIRISH. Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi internetni o'smirlarning kundalik hayotidagi muhim vositalardan biriga aylantirdi. Internet orqali o'quv materiallarini izlash, masofadan ta'lim olish, tengdoshlar bilan muloqot qilish, ijodiy faoliyat bilan shug'ullanish va turli axborot resurslaridan foydalanish imkoniyati kengaydi. Shu bilan birga, internetdan foydalanish imkoniyatlarining kengayishi o'smirlarda raqamli muhitdan qanday va qanchalik oqilona foydalanish masalasini ham dolzarb qilib qo'ymoqda.

Internetdan foydalanishning o'zi salbiy hodisa emas. Muammo undan foydalanish maqsadi, davomiyligi, mazmuni va o'smirning o'z xatti-harakatini boshqara olish darajasi bilan bog'liq. O'smir internetdan foydali maqsadlarda foydalanishi, axborot manbalarini tanqidiy baholashi, shaxsiy ma'lumotlarini himoya qilishi, virtual muloqot qoidalariga rioya qilishi va onlayn hamda real hayot faoliyati o'rtasida muvozanatni saqlashi zarur.

Shu jihatdan internetdan foydalanish madaniyati tushunchasi alohida ahamiyatga ega. Uni faqat kompyuter yoki smartfondan foydalanish texnikasini bilish bilan chegaralab bo'lmaydi. Internetdan foydalanish madaniyati o'smirning raqamli muhitdagi mas'uliyatli xulqi, axborotga munosabati, muloqot etikasi, vaqtni boshqarishi, kiberxavfsizlik qoidalariga rioya qilishi va virtual faoliyatning oqibatlarini anglashini

ham qamrab oladi.

O'smirlik davrida ota-onaning roli ayniqsa muhimdir. Chunki bu davrda o'smir mustaqillikka intila boshlaydi, o'z qarorlarini o'zi qabul qilishga harakat qiladi va tengdoshlarining fikriga ko'proq e'tibor beradi. Natijada ota-onaning avvalgi nazorat shakllari har doim ham samarali bo'lavermaydi. O'smir bilan faqat "mumkin" yoki "mumkin emas" shaklidagi muloqot olib borishdan ko'ra, internetdan foydalanish sabablarini tushuntirish, xavflarni muhokama qilish va aniq oilaviy qoidalarni birgalikda ishlab chiqish muhimroqdir.

Ota-ona nazorati tushunchasi ham bir xil mazmunga ega emas. Nazorat bolaning internetdagi faoliyatini shunchaki tekshirish, telefonini olib qo'yish yoki foydalanish vaqtini keskin cheklashdan iborat bo'lishi mumkin emas. Zamonaviy yondashuvda ota-onaning faol vositachiligi, ya'ni farzand bilan internetdagi faoliyat haqida suhbatlashish, xavflarni tushuntirish, zarur hollarda birgalikda foydalanish va oqilona qoidalarni belgilashga katta e'tibor qaratiladi. Tadqiqotlar ota-onaning bunday faol vositachiligi o'smirlarning raqamli savodxonligi bilan ijobiy bog'lanishi mumkinligini ko'rsatmoqda.

Shu sababli ota-ona nazoratining asosiy maqsadi o'smirni internetdan ajratib qo'yish emas, balki uni internetdan mustaqil, xavfsiz va mas'uliyatli foydalanishga o'rgatishdan iborat bo'lishi kerak.

ADABIYOTLAR TAHLILI. O'smirlarning raqamli muhitdagi xulq-atvorini o'rganishga bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlarda ota-onaning roli muhim omillardan biri sifatida qaraladi. Xorijiy adabiyotlarda bu yo'nalish ko'pincha parental mediation, ya'ni ota-onaning farzandning media va internetdan foydalanishiga vositachilik qilishi tushunchasi orqali ifodalanadi.

Tadqiqotlarda ota-ona vositachiligining bir necha shakllari ajratiladi. Ular orasida faol vositachilik, cheklovchi vositachilik, nazorat, birgalikda foydalanish va ota-onaning shaxsiy namunasi mavjud. Ushbu yondashuvlarning o'smirlarga ta'siri bir xil emas. Nielsen

va hammualliflarning tizimli tahlilida 18 ta muammoli internetdan foydalanish va 9 ta muammoli onlayn o'yin tadqiqoti, jami 81 mingdan ortiq o'smirlar ma'lumotlari ko'rib chiqilgan. Mualliflar ota-onaning umuman aralashmasligi muammoli foydalanishni kuchaytirishi mumkinligini, faol muloqot esa ayrim hollarda bunday muammolarni kamaytirishi mumkinligini qayd etgan. Shu bilan birga, qat'iy cheklovlarning ta'siri bir xil emasligi ko'rsatilgan.

Lukavská va hammualliflarning meta-tahlili ham ota-onalik xususiyatlari bilan o'smirlarda muammoli internetdan foydalanish o'rtasidagi munosabatning murakkabligini ko'rsatadi. Tadqiqotda ota-onaning iliqqligi va umumiy tarbiyaviy yondashuvlari muammoli internetdan foydalanish bilan kuchsiz salbiy bog'langan, media bilan bog'liq ayrim cheklovchi strategiyalarning esa ta'siri aniq va bir xil emasligi aniqlangan.

Ayniqsa, ota-onaning nazorati va psixologik bosimi o'rtasidagi farq muhimdir. 2025-yildagi 55 ta tadqiqot va 58 mingdan ortiq o'smir ma'lumotlarini qamrab olgan meta-tahlilda ota-onaning psixologik nazorati muammoli internetdan foydalanish bilan ijobiy, xulq-atvorni tartibga solishga qaratilgan nazorat esa salbiy bog'liqlik ko'rsatgani qayd etilgan. Bu natija nazoratning mavjudligidan ko'ra uning shakli va mazmuni muhimligini ko'rsatadi.

Internetdan foydalanish madaniyati bilan raqamli savodxonlik o'rtasida ham bevosita bog'liqlik mavjud. 1894 nafar o'smir ishtirokidagi tadqiqotda faol ota-ona vositachiligi va nazorat o'smirlarning raqamli savodxonligi bilan ijobiy bog'langan. Tadqiqot mualliflari ota-onaning faol muloqoti va oqilona nazorati o'smirlarning raqamli muhitda zarur bilim va ko'nikmalarni rivojlantirishiga yordam berishi mumkinligini ta'kidlaydi.

Shuningdek, ota-onaning o'z raqamli xulqi ham farzandga ta'sir qilishi mumkin. 2026-yilda chop etilgan tizimli sharhda ota-onaning shaxsiy namunasi, internet va

ijtimoiy tarmoqlar haqidagi muloqoti, monitoringi hamda foydalanish chegaralarini belgilashi o'smirlarning raqamli xulq-atvori bilan bog'liq omillar sifatida ko'rsatilgan.

Demak, mavjud tadqiqotlar ota-ona nazoratini oddiy taqiqlash mexanizmi sifatida emas, balki muloqot, tushuntirish, monitoring, shaxsiy namuna va oqilona chegaralarni belgilashdan iborat kompleks tarbiyaviy jarayon sifatida ko'rish zarurligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, O'zbekiston sharoitida ota-ona nazorati va o'smirlarning internetdan foydalanish madaniyati o'rtasidagi munosabatni milliy oilaviy qadriyatlar, tarbiya an'analari va mahalliy raqamli muhit xususiyatlari asosida o'rganish dolzarb ilmiy vazifa bo'lib qolmoqda.

TADQIQOT METODOLOGIYASI. Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi ota-ona nazoratining o'smirlarning internetdan foydalanish madaniyatini shakllantirishdagi rolini aniqlashdan iborat.

Tadqiqotning obyekti — o'smirlarning internetdan foydalanish jarayoni.

Tadqiqotning predmeti — ota-ona nazorati, oilaviy muloqot va o'smirlarning internetdan foydalanish madaniyati o'rtasidagi psixologik bog'liqlik.

Tadqiqotning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- o'smirlarning internetdan foydalanish xususiyatlarini aniqlash;
- ota-onalarning internetdan foydalanishni nazorat qilish usullarini o'rganish;
- o'smirlarning internetdan foydalanish madaniyati darajasini baholash;
- ota-ona va farzand o'rtasidagi raqamli muhit haqidagi muloqotni tahlil qilish;
- nazoratning turli shakllarining o'smir xulq-atvoriga ta'sirini aniqlash.

Tadqiqotda kuzatish, suhbat, so'rovnoma, psixologik diagnostika va matematik-statistik tahlil metodlaridan foydalanish mumkin.

Internetdan foydalanish madaniyatini baholashda quyidagi mezonlarga e'tibor qaratish maqsadga muvofiq:

Axborot madaniyati — internetdagi ma'lumotni izlash, tekshirish va tanlash;

Kommunikativ madaniyat — virtual muloqotda odob va hurmat qoidalariga rioya qilish;

Raqamli xavfsizlik — shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish va xavfli havolalardan ehtiyot bo'lish;

Vaqtini boshqarish — internet va real hayot faoliyati o'rtasida muvozanatni saqlash;

Raqamli mas'uliyat — internetdagi xatti-harakatlarning oqibatlarini anglash.

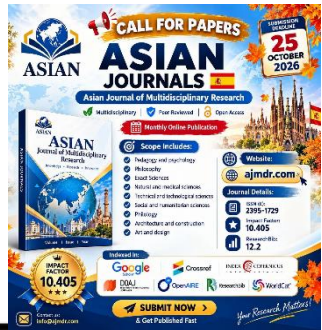
Ota-ona nazoratini baholashda esa faol muloqot, foydalanish vaqtini belgilash, monitoring, birgalikda foydalanish, xavfsizlik bo'yicha tushuntirish va cheklovlar kabi ko'rsatkichlar ajratilishi mumkin.

Tadqiqotning asosiy farazi shundan iboratki, ota-onaning ishonch, tushuntirish va faol muloqotga asoslangan oqilona nazorati o'smirlarning internetdan foydalanish madaniyatini rivojlantirishga yordam beradi. Aksincha, haddan tashqari qat'iy, jazolovchi va faqat taqiqlashga asoslangan nazorat o'smirning internetdagi faoliyatini yashirishiga yoki ota-ona bilan raqamli mavzulardagi muloqotdan qochishiga olib kelishi mumkin.

OLINGAN NATIJALAR VA ULARNING TAHLILI. Nazariy tahlil natijalari ota-ona nazoratining o'smirlarning internetdan foydalanish madaniyatiga ta'siri bir xil emasligini ko'rsatadi. Nazoratning samaradorligi uning mavjudligidan ko'ra, qanday shaklda va qanday maqsadda amalga oshirilishi bilan belgilanadi.

Ota-onaning faol vositachiligi o'smir bilan internetdagi faoliyat haqida suhbatlashish, xavflarni tushuntirish, foydali va zararli kontentni farqlashga yordam berish hamda zarur hollarda birgalikda raqamli faoliyat olib borishni anglatadi. Bunday yondashuv o'smirning mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmasini rivojlantirishga yordam beradi.

Aksincha, faqat cheklash va taqiqlashga asoslangan yondashuv internetdan foydalanishning ayrim xavflarini qisqa muddatda kamaytirishi mumkin bo'lsa-da,

o‘smirning raqamli savodxonligini avtomatik ravishda shakllantirmaydi. Ayrim tadqiqotlarda cheklovchi vositachilikning ta’siri turlicha bo‘lishi va o‘smirning yoshi hamda oiladagi munosabatlarga qarab o‘zgarishi qayd etilgan.

O‘smirlarning internetdan foydalanish madaniyatini shakllantirishda ota-onaning shaxsiy namunasi ham muhim ahamiyatga ega. Agar ota-ona o‘zi ham telefon yoki ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishda me’yorni saqlasa, farzand bilan suhbat vaqtida qurilmalardan foydalanishni cheklasa va internet xavfsizligi qoidalariga amal qilsa, bu o‘smir uchun tabiiy xulqiy model vazifasini bajaradi.

Tadqiqotlar faol vositachilik va nazoratning o‘smirlarning raqamli savodxonligi bilan ijobiy bog‘liqligini ko‘rsatmoqda. Xususan, katta tanlanmaga asoslangan tadqiqotda faol vositachilik va nazorat raqamli savodxonlikning yuqoriroq darajasi bilan bog‘langan.

Shu asosda o‘smirlarning internetdan foydalanish madaniyatini quyidagi uch darajada tasavvur qilish mumkin:

№	Daraja	Asosiy xususiyatlar
1	Yuqori	Axborotni tekshiradi, vaqtni boshqaradi, xavfsizlik qoidalariga amal qiladi, virtual muloqot madaniyatiga rioya qiladi
2	O‘rta	Internetdan asosan to‘g‘ri foydalanadi, ammo vaqtni boshqarish yoki axborotni tanlashda ayrim qiyinchiliklar mavjud
3	Past	Internetdan foydalanish vaqtini nazorat qila olmaydi, xavfsizlik qoidalariga e’tibor bermaydi, nomaqbul kontent va virtual muloqot xavflarini yetarli baholamaydi

Mazkur tasnifdan kelib chiqib, ota-onaning vazifasi faqat o'smirni nazorat qilish emas, balki uni asta-sekin o'z-o'zini nazorat qilishga o'rgatishdan iborat bo'lishi kerak. Bu jarayonda ota-ona nazorati vaqt o'tishi bilan tashqi nazoratdan ichki mas'uliyatga o'tishi maqsadga muvofiq.

MUHOKAMA. Olingan nazariy natijalar ota-ona nazorati va o'smirlarning internetdan foydalanish madaniyati o'rtasidagi munosabat murakkab psixologik xarakterga ega ekanligini ko'rsatadi. Ota-onaning farzand internetdan foydalanishini nazorat qilishi zarur, biroq nazoratning haddan tashqari kuchayishi har doim ham ijobiy natija bermaydi.

O'smirlik davrida mustaqillikka intilish kuchaygani sababli, o'smir o'z shaxsiy hududiga aralashuvni salbiy qabul qilishi mumkin. Shuning uchun ota-ona nazorati ishonch va tushuntirish bilan birga olib borilmasa, o'smir o'zining internetdagi faoliyatini yashirishga harakat qilishi ehtimoli mavjud. Faol ota-ona vositachiligi va ota-ona-farzand munosabatlarning sifati muhim rol o'ynashi haqidagi empirik ma'lumotlar ham ushbu fikrni qo'llab-quvvatlaydi.

Nielsen va hammualliflarining tizimli sharhi ham ota-onaning internetdagi faoliyatga aralashish shakllari turlicha natija berishini ko'rsatgan. Ayniqsa, faol muloqotga asoslangan vositachilik muammoli internetdan foydalanishni kamaytirishga yordam berishi mumkin, oilaviy hamjihatlik esa muammoli xulqning pastroq darajasi bilan bog'langan.

Bundan tashqari, ota-onaning psixologik nazorati va xulq-atvor nazorati o'rtasidagi farqni hisobga olish zarur. O'smirni qo'rqitish, uyaltirish yoki doimiy ravishda bosim ostida ushlab turish psixologik nazoratga yaqin bo'lib, muammoni kuchaytirishi mumkin. Aksincha, foydalanish vaqtini kelishish, xavfsizlik qoidalarini tushuntirish va belgilangan qoidalarning sababini izohlash konstruktiv nazorat shakli hisoblanadi. So'nggi meta-tahlil ham aynan psixologik nazorat va xulq-atvor nazoratining internetdan muammoli

foydalanish bilan turlicha bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Shu nuqtayi nazardan, “nazorat qilish”dan “yo‘naltirish va o‘rgatish”ga o‘tish o‘smirlarning internetdan foydalanish madaniyatini shakllantirishning muhim sharti hisoblanadi. Ota-ona farzandiga tayyor taqiqni berishdan ko‘ra, “Nima uchun bu sayt xavfli?”, “Bu ma’lumotga ishonish mumkinmi?”, “Nega shaxsiy ma’lumotni begonalarga yubormaslik kerak?” kabi savollar orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantirishi maqsadga muvofiq.

XULOSA. O‘tkazilgan nazariy tahlil asosida ota-ona nazorati o‘smirlarning internetdan foydalanish madaniyatini shakllantirishda muhim ijtimoiy-psixologik omil ekanligi aniqlandi. Biroq uning samaradorligi nazoratning kuchi bilan emas, balki mazmuni, izchilligi va ota-ona–farzand munosabatlarining sifatiga bog‘liq.

O‘smirlarning internetdan foydalanish madaniyati axborotni tanlash, raqamli xavfsizlik, virtual muloqot etikasi, vaqtni boshqarish va raqamli mas’uliyat kabi ko‘nikmalar majmuasidan iborat. Ushbu ko‘nikmalarni shakllantirishda ota-onaning faol muloqoti va oqilona nazorati muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqotlar ota-onaning faol vositachiligi va nazorati o‘smirlarning raqamli savodxonligi bilan ijobiy bog‘liq bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatmoqda. Shu bilan birga, haddan tashqari psixologik nazorat va faqat taqiqlashga asoslangan yondashuv kutilgan natijani bermasligi mumkin.

Shu sababli ota-onalarga quyidagi tavsiyalarni berish mumkin:

- ✓ internetdan foydalanish bo‘yicha oilaviy qoidalarni farzand bilan birgalikda ishlab chiqish;
- ✓ internetdan foydalanish vaqtini yosh va faoliyat turiga mos ravishda tartibga solish;
- ✓ farzand bilan internetdagi xavfsizlik va muammoli vaziyatlar haqida muntazam suhbatlashish;
- ✓ shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish qoidalarini o‘rgatish;

- ✓ internetdagi axborotni tanqidiy baholash ko‘nikmasini rivojlantirish;
- ✓ ota-onaning o‘zi ham raqamli muhitda namuna bo‘lishi;
- ✓ faqat taqiqlash emas, balki tushuntirish va yo‘naltirishga ustuvor ahamiyat berish;
- ✓ o‘smirni asta-sekin tashqi nazoratdan o‘z-o‘zini nazorat qilishga o‘rgatish.

Umuman, ota-ona nazoratining asosiy maqsadi o‘smirning internetdan foydalanishini to‘liq cheklash emas, balki uni xavfsiz, ongli, madaniyatli va mas’uliyatli raqamli xulq-atvorga tayyorlashdan iborat bo‘lishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Kushakova, N. I. Yosh oilalarda internetga tobelik namoyon bo‘lishining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari: psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. – Toshkent, 2023.
2. Madraximova, Sh. A. Talabalarda namoyon bo‘ladigan virtual qaramlikning nazariy asoslari // Sustainability of Education, Socio-Economic Science Theory. – 2022. – B. 334–337.
3. Xakimova, N. B. Internetga qaramlik muammosini o‘rganish // Zamonaviy psixologiya, pedagogikada fan, ta’lim va amaliyot integratsiyasi: muammo va yechimlar. – Toshkent, 2023. – T. 4. – B. 859–864.
4. Do‘sanov, E. A. O‘smirlarni virtual olam ta’sirlaridan asrash, ularda internetga tobelik va uni bartaraf etishda xorij va o‘zbek olimlarining qarashlari // Educational Research in Universal Sciences. – 2023.
5. Nasriddinova, G. B. Internet tarmoqlarining o‘smirlar tarbiyasiga ta’siri // Universal xalqaro ilmiy jurnal. – 2024. – B. 103–105.